

Снежана Д. Самарџија¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

**„КАД ПУТУЈЕМ ИМАМ РЕП“
(стилизације и значења путовања у кратким говорним облицима)²**

Abstract: Amongst oral genres and types, motifs and models, a journey is perhaps the one that is styled the most. On this occasion the participation of genre norms in the process of shaping a traveler and a voyage will be examined. Mythical, magical, and ritualistic layers of heritage will be highlighted, being intertwined with a more realistic and figurative dimension of a voyage. The examples of the short oral forms include a broad spectrum of meanings of a voyage, from moving in space to understanding life stages of every person.

Key words: Voyage, riddles, sayings, formula, alienation, ritual, stylistic figures, humor

О заступљености путовања у разним фолклорним жанровима сведочи већ разноликост путника. Путују предмети, небеска тела и атмосферске појаве, оностране и божанске силе, животиње и људи. Чак се и дрвеће некада кретало, док му то нису ускратили људска обест и Божија казна.³ Разликују се циљеви и смисао, исход и смер путовања. У најједноставнијем смислу, подразумева се кретање кроз простор током дужег или краћег временског интервала. Пут у опозицији са кућом активира више бинарних чланова (отворено/затворено; туђе/своје; опасно/сигурно). Хронотоп пута може симболизовати човеков живот, било да су провере приказане или се промене подразумевају.

Реалистичне компоненте путовања почивају на опажању природних циклуса и сучељавању са друштвеним конвенцијама. Тиме се значења радње и простора приближавају, мада међу њима постоје разлике: „док путовање само по себи подразумева кретање, премештање у простору с једног места на друго,

1 markosoft91@gmail.com

2 Рад је део плана пројекта „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду“ (Институт за књижевност и уметност у Београду), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

3 Варијанте: Ђајкановић 1927: 206°, Бог је човека осудио да пати зарад једног човека и напомена: 206°: 551; Ђорђевић 1988: 363°, Дрва сама доодила из планине и напомена: 553; Palavestra 2003: 12°, Дрва сама долазила кући из шуме и напомена: 275–276; Samardžija 2009: 28°, Зашто неће све да слуша човека и напомена: 128.

пут је статичан, локативан појам, он је и сам место” (Detelić 1992: 114). При конституисању одређене димензије значења пута и путовања често су елементи паганске и хришћанске религије неодвојиви од ритуала, магије и остатака митолошких представа.

О празницима, чију основу чине амалгами хришћанског кодекса са култом мртвих и плодности, путници се не заборављају. Трећа чаша подигнута у славу, намењена је орачу и путнику. При пуној божићној трпези молитвеним каталогом призива се добро „тежаку, путнику и намернику [...] домаћину и сваком кућанину, присутном и одсутном, чија се имена обавезно помињу” (Nedeljković 1990: 219, 266).

На пут одлазе познати, своји, чланови породице, суседи, а још чешће су међу путницима непознати. За те – друге не зна се од куда долазе и где одлазе, јесу ли добронамерни или зли. Али, и знани и странци су слични управо по путовању. Они повезују различите светове, пролазе, нису ни ту, ни тамо, и зато су потенцијално опасни. Одлазак на пут и повратак (из „туђе” земље), као и задржавање путника у туђој кући представљају кризне ситуације.

Кретања од једног места до другог мотивисана су практичним циљем – човек/група одлази ради лова, трговине, рата; да прикупи порез, изучи занат и школе; због просидбе, свадбе, похођења пријатеља; једни су бегунци, други потера. И динамично „премештање” и статична слика – путовања, пута, па и путника одражавају секвенце стварности. Ти појмови су носиоци и сложености значења, док путовање припада и митологији и обреду, фантастици и фигуративном плану стилизације. Тежиште приче о путовању некада је комичан/трагичан обрт, а понекад преобликован ритуал. Варијације путовања и значења пута, обухваћена традицијском културом, испољавају се и међу кратким говорним облицима.

„Сједох на врага, одох без трага”

Загонета се преваходно о конкретним појмовима – предметима, флори, фауни, небеским телима, атмосферским појавама, рељефу, човеку. Ипак, помоћу стилских средстава неутралишу се границе простора, облици живих бића и рукотворина, својства природних процеса и утвара. У загонетању се сваки појам „представља као чудан или необичан у оквирима нашег доживљаја света [...] уз извесно деформисање” (Petković 1975: 51–52). Али, загонетке (и пословице) испољавају танане нијансе између чудесног и фигуративног. За препознавање поступака очућавања целокупног света нужно је укрштање расуђивања са опажањем. „Превођење” загонетке наликује необичном путовању од чудесних призора и сусрета са бизарним бићима до одгонетке.

И међу загонеткама, као и у целокупном фолклору, пут и путнике могуће је груписати на више начина. Најчешће су заступљена три основна типа пу-

товања. Пут има (неки) циљ, почетак и крај, одлазак и повратак; само један смер (одлазак или повратак); или се подразумева непрекидно понављање истог процеса:

1. „Ја сам млад, танак, леп,
кад путујем имам реп.
Што год идем даље,
мог репа све мање,
изгубим га путујући,
па без репа стигнем кући”;
2. „Нит’ шушну,
нит’ бушну,
а у кућу дође”;
3. „Четири брата по свем свијету иду, а никад један другог не виде”
(Novaković 1877: 69, 188, 32).

Некада није пресудна ни линеарно-повратна/једносмерна, ни циклична путања, већ сами путници, њихови „доживљаји” на путу, „догађаји” – захвални за обресе приче или онеобичавање описа:

4. „Прође бан јербан
с мора на Дунаво,
коњском вриском,
јуначком виком,
мало га ко виђе,
а свак чу”;
5. „Пођох пут распут
нађох штап нерезат” (Novaković 1877: 34, 62–63, 77–78).

Поход чудесних путника се и конкретизује помоћу географских одредница. Велику удаљеност означава релације море – Дунав (Novaković 1877: 34, 69, 228), путовања до Индије, Стамбола/Цариграда, Варадина или иронијско наглашавање даљина „чак до Чачка”. Путује се, у истом смислу, с краја на крај света, око света или „преко поља Дувна”.

Често сам путник саопштава утиске поводом предузетог подухвата. Поред исповести заступљене су и скице о путницима и путешествију:

6. „Сав свијет прођох, а даброву кожу не могох”;
7. „Прођох воду, не уквасих се,
Прођох ватру, не изгоријех се”;
8. „Сивац море прескочи,
ни копита не скваси” (Novaković 1877: 205, 18, 130).

Свако загонетно путовање је по нечему битно другачије од човекових спознаја из свакодневице. Та „чудна” збивања не прате се са неверицом, као причања о ономе „што не може бити” (Karadžić 1988: 48). Не осећа се ни страх, покренут демонолошким предањем. Ипак, описи, слике и искази изазивају неку врсту недефинисаног немира, све док се не открије одгонетка. Напетост, можда, изазива неизвесност исхода (путовања и одгонетања), а тајновитост појачава скривање физичких доказа о путовању, одсуство трагова и/или звука:

9. „Мртви носе живога
преко поља, непочин поља”;
10. „Сједох на врага, одох без трага”;
11. „Нешуш прође кроз гору, а нешушну” (Novaković 1877: 110, 120, 125).

Подударност може бити последица гонетања о истој ствари (барка, брод, лађа), а слична су својства оптичких варки и атмосферских појава.

Путоју путници копненим друмовима, кроз шуме, горе и поља, крећу се под земљом, прелазе преко вода, лете. Заступљен је и хоризонталан и вертикалан правац, док понекад висине слуте присуство самог Бога. У том смислу занимљиву улогу добија сложена тачка гледишта (Uspenski 1979: 144–145). Перспектива обухвата „наратора” и/или „јунака”, а субјекат исказа је објекат одгонетања. Савладавање простора некада укључује и значај промене током путовања и спознају о пролазности:

12. „Све се на више вило
к небу ходило
све што више ходило
све се више топило” (Novaković 1877: 43).

И, мада одгонетка укида апстрактно-метафоричну димензију загонетне слике, спонтано се намећу аналогije са човековим веком на овоме свету.

Смрт као пут ка Богу требало би да унесе спокој, јер праведнике чека вечно благостање рајског насеља. Међу варијантама груписаним око истог појма, кретање је изједначено са летом. Поредбени члан описа – „титирингуске”, „тирин-гуска”, лете саме, у пару и јату, с пчелом или сукобљене са „печечен челом” и „пчелом огорелом”:

13. „Полећела гуска тирин-гуска,
и пролеће триста и три града,
ђе заврије, ту и умрије” (Novaković 1877: 14–15).

И ако смрт није директно истакнута, временски план сутона сугерише природу узлета. На крају једног циклуса, чудесан пут мотивише намера да се дође Богу – на вечеру. Подразумевана белина перја истиче сакралну природу путника, мада амбивалентна бела боја не означава само чедност и чистоту, већ и онострана бића (Radenković 2008: 337–346.). Између оба поредбена члана (гуске, пчеле) и загонетног појма постоји више сличности. Дивље гуске су носиоци брачне и календарско-аграрне симболике. Птицама, усмереним ка небеском своду – „тамо гори до моли-бога”, својствена је „лексичка ознака Млечног пута” (Guga 2005: 502), а међу универзалним симболима птице означавају душу, духовна стања и везу неба са земљом (Chevalier, Gheerbrant 1983: 540–541).

Пчела је у традицији словенских народа „чист божји створ”. Повезана такође са представама о души, пчела се „smatra Kristovim amblemom” и обдarena је „ognjenom prirodom” (Chevalier, Gheerbrant 1983: 487). Често су пчеле упоређене са звездама, а њихова огњена симболика долази до изражаја током низа обреда: „код Срба обиље искри од бадњака симболизује обиље пчела, стоке, жита, шљива” (Guga 2005: 364). Све сложене везе између фолклорне подлоге и загонетне слике постају још читије када се открије одгонетка. Тако једна димензија значења путовања из загонетања о смрти варница и искри призива победу над пролазношћу у визији ватре која прочишћава.

Кроз формулације загонетних питања не маркира се само једносмерно кретање ка судњем часу, већ путања може водити од царства сени ка живима:

14. „Сједи вила више вира
чека душу с оног света” (Novaković 1877: 87–88).

Долазак новог члана рода у традицијској култури подразумева размичање граница између живих и мртвих. И кроз чудесне призоре гонетања испољена су древна веровања о почетној и завршној етапи човековог пута. Блиски су иницијацијски ритуали, као што су повезани култ плодности и штовање предака.⁴

По једном од основних типова метафоре (Zima 1880/1988: 21–27), неживим стварима приписују се својства живих бића. У тим сведеним описима доминира чудесно, као обележје дужине пута, кривудава облик трасе или су обе одлике повезане:

4 Осим преплитања оба култа у митологији разних народа, границе се размичу и у сваком појединачном чину рађања/умирања. „Несумњиво најважнији помен у циклусу приређиван је после 40 дана. Сматрало се да се до тог дана душа (умрлог) креће овим светом и обилази места где је боравила за живота, а онда напушта овај свет и полази на пут према другоме” (Zečević 1982: 74, 101). „Врло често се мисли да су породила и дете нечисти за четрдесет дана. [...] Да би се породила и дете дефинитивно очистили, треба породила, кад се наврши четрдесет дана од порођаја, да однесе дете у цркву, па да им ту свештеник прочита молитву” (Đorđević 1990: 156–157).

15. „У нашега мачка
реп до Чачка”;
16. „Сиба баба
до неба би била,
да није крива”;
17. „Криво дрво кривусаво, да се исправи, до неба би било” (Novaković 1877: 181).

Овако се загонета о изгледу самог пута. Сучељавање хоризонталне и вертикалне осе света, међутим, поништава сферу фантастике, пошто контекст загонетања аутоматски подразумева „ромерања и значењу” (Наџатурџан 1986: 108). Варијације укључују и форму исповести, а некада се пут потпуно изједначава са путовањем:

18. „Ја отидох по галоњи,
а дођох по б’јелоњи” (Novaković 1877: 181).

Исказ открива и дужину одсуства из „свог” окружења, јер су одлазак и повратак размакнути временским интервалом, због чега је приложен и коментар: „кад ко оде пре снега, па се врати по снегу”. Тумачење сужава смисао путовања, али се сугерише промена, као битан пратилац сваког одласка на пут. Тако се кретање по простору, удаљавање од једне тачке и приближавање (неком) другом месту, спонтано стапа са ритмом времена, менама природе и човековим веком.

Различити су путници, путеви и разлози путовања. Неки се на пут крену од невоље, понеко ради забаве, неко путује због себе и својих потреба, али и ради других. Некима је путовање једини начин живота, а постоје и вечити путници. Из перспективе одгонетке, богат је скуп путника. Од биља на путу је – само трн, али мирује и вреба. Путују варнице, дим, глас. Речно корито је омеђено извором и ушћем, а очњи вид пролази широм света. Међу најчешћим загонетним путницима су природне и атмосферске појаве: ветар, грмљавина, магла, мрак и сенка, облаци и небеска тела. Промене које прате таква путовања се понављају и свако их може осетити, чути и видети. Временски ток је, међутим, невидљив, само се измене уочавају у ритму природних циклуса и вегетације, трагова на човековом лицу и телу.

Попут рудимента приче о чуду, путовање се некада дочарава само помоћу повратка с пута или представља једносмерно кретање до (конкретног) одредишта:

19. „Мотовило вило
по гори се вило,
ни водице пило,
ни травице пасло,
а опет само кући долазило” (Novaković 1877: 58);
20. „Одох на глави у Цариград” (Karadžić 1897: 364°).

Понекад је пресудан сусрет на путу, привремено заустављање које подразумева разне опасности, или је доминантна природа путника, чији пролазак уноси промене:

21. „Црно, малено, на путу жива меса чека” (Novaković 1877: 225);
22. „Шушубача путем иде,
сусрете га шушубач.
ту се шћаху шушубати,
ма не даде шушље гвожђе”;
23. „Насрну диздар отуд низ бирај,
срдито дође, а мукло прође” (Karadžić 1897: 782°, 316°).

Било да је у питању акција, радња (путовање) или простор (пут), било да се пажња усмерава ка путнику, сапутнику, противнику, онима који се посећују или остају у дому, сви су ти појмови, и многи други, обгрљени поетичким законитостима облика. Тај „другостепени” језик уметничког дела, који се надграђује над природнојезичким нивоом (Lotman 1976: 41) сведочи и о сложености традицијске културе. Управо архаична подлога обредног загонетања (Karapović–Jokić 2007: 15–17) назире се у различитим стилизацијама даштања и пошто се примарна функција загонетке удаљила од иницијацијских провера. Заступљеност путовања међу загонеткама није случајна, јер се форма (провера менталних способности) подударе са симболиком искушавања путника.⁵ Тек уз спрегу са одгонетком, која је органски структурни члан усмене врсте, указују се слојеви традиције, веровања, древне представе, сплет асоцијација, повезан са стилским средставима. Догађа се и да путеви откривања загонетног појма, или они сами, неутралишу талог из којих израста фигуративна формулација.⁶

5 Та димензија путовања карактеристична је за смисао и исходште авантура јунака бајке (Prop: 1990: 459–500; Radulović 2009: 71–89).

6 Због сложених процеса који се успостављају при стилизацији и „превођењу” значења, овом приликом су раздвојени органски сегменти загонетања. Одгонетке наведених примера су: бр. 1 – игла и конач; 2 – мрак; 3 – година, четири годишња доба; 4 – грмљавина; 5 – јеж (и змија); 6 – сенка; 7 – ветар; 8 – Месец; 9, 10 – лађа; 11 – магла; 12 – дим; 13 – варнице, искре; 14 – квочка на јајима; 15, 16, 17, 18 – пут; 19 – звоно, као и пчеле; 20 – клин у потковици; 21 – трн; 22 – ловац, вук и пушка; 23 – ветар.

„Да му виде ноге пут”

При загонетању се махом фигуративно исказују својства конкретних појмова (Samardžija 1995: 28–29). Пословице, међутим, испољавају супротне поступке стилизације. Реалије повезане са човековим искуством, ставом о путовању и животним ситуацијама, постају двосмислена запажања и коментари. Без „превођења” значења, пословични искази, попут метафора, могу постати бесмислени, тривијални или дословно схваћена фраза „može biti istinita, a da u datom kontekstu to uopšte ne dovede u pitanje njen metaforični karakter” (Kojen 1986: 13). Контекст у који се исказ укључује нужан је за „осећање figure” и свест „o dvosmislenosti diskursa” (Ženet 1985: 57). За то распознавање пресудна су подударна знања и схватања саговорника. Значења се остварују у широком распону од ироније и заједљивих опаски, преко практичних савета, до мудрости.

Пошто сваки одлазак на пут представља одступање од уобичајеног начина живота, циљ путовања мора оправдати предузети подухват. У противном, путника прати подсмех, а иронија укључује и однос средине према (увек) туђим манама:

„Отишао да му виде ноге пут”;

„Хајде г.о да пућујемо!” (Karadžić 1987: 6190°, 4141°, 5993°).

И до данас се овако истиче беспослица путника, узалудност путовања или „Кад се ко дигне да пућује куд без посла, или неспремљен као што треба” (Karadžić 1987: 302).

Контраст, као чест стилски поступак међу пословичким поређењима (Detelić 1985: 349–375) погодан је за критику упућену женама, мада, по патријархалним правилима, жена ретко пућује. Ипак:

„На путу ружица, а код куће тужица. Кад је која на путу накићена и весела, а код куће лијена и жалосна” (Karadžić 1987: 3240°).

Из опозиције пут : кућа зачиње се и заједљива опаска о економском стању „домаћина”. На мети критике нису околности немаштине, већ њени могући узроци:

„Боље га је на путу одријети, него на дому похарати. Више му вриједи одијело, него све остало имање” (Karadžić 1987: 335°).

Некада савет подстиче човеков опрез, уз укрштање материјалне и духовне сфере. Исказ обухвата обе семантичке компоненте пута. Дословно значење односи се на простор, али је тежиште на (непредвидивим) животним околностима:

„Држ’ се

Нова пута, стара пријатеља” (Karadžić 1987: 1121°).

Природа путника такође је подвргнута критици, али уместо заједљивости или „наравоученија” до изражаја долази резигнираност:

„Пошљи луда на пут, па хајде за њим упут” (Karadžić 1987: 4112°, 4414°, 4415°).

Фигуративно се на пут преносе и особине човека (путника), те се помоћу метонимије и метафоре пут и путовање изједначавају са избором јединке:

„Боље се и од пута вратити, него рђавим (путем) до краја ићи”;

„Брзо иде, али изван пута”;

„Ко иде на зли пут, ваља и да га нађе” (Karadžić 1987: 406°, 468°, 2299°).

Апстракција се не односи само на животни пут или конкретне путнике и путовања, колико год да се пут предочава у реалистичним координатама. При ширењу семантичког потенцијала појма најчешће се пожељни услови (нпр. временске прилике) повезују са негативним обртима:

„Биједа на суху путу. Кад кога на правди нађе биједа”;

„Тражи кирије на суху путу. Тражи зла”;

„Дрво украј пута одмах насјечено”;

„Чести пути губе целиве. Кома чоек често долази, престаје се с њим љубити” (Karadžić 1987: 174°, 3279°, 3920°, 5638°, 1106°, 6101°).

Пословице су најчешће сажета, језгорвита запажања, мада им „тежња да tipiziraju iskustvo daje snagu propisa” (Kuk 1986: 259). Ове форме не захтевају само промишљање при формулацији и употреби, већ је битан скуп психичких и сазнајних активности за кориговање ставова и поштовање етичких начела.

Свако путовање прати неизвесност, баш због тога што човек прелази међе сигурног, познатог и пријатељског окружења. Зато се на новонастале животне околности пројектује чин путовања, уз могућност примене туђег, провереног искуства:

„Ко пита, (с пута) не залази”;

„Куд је прт, туд је пут” (Karadžić 1987: 2516°, 2733°).

О путу као непознатом простору сведочи поређење, чије значење Вук сужава до промене и/или неповољног исхода сусрета:

„Као (и) два на путу (кад се размимођу, тако и то остаде без и каква спомена даље)“;

„Растали се као и два на путу (не свршивши ништа)“ (Karadžić 1987: 2157°, 4632°).

Контраст између свог и туђег наглашава и раскид складних односа. Избегава се директно нарушавање обавезе гостопримства, а исказ оставља могућност за превазилажење тренутног конфликта међу ближњима:

„Пут широк, а врата отворена! Напоље!“ (Karadžić 1987: 4582°).

Кроз пословична уопштавања путовање се првенствено везује за људе, насупротив загонеткама где је знатно шири круг различитих путника. Помоћу апстракције и метфоризације увек се подразумева – копнени пут:

„Кад се кола сломе, путова доста“;

„Пут кола вози“;

„Путу рока нема“ (Karadžić 1987: 1969°, 4579°, 4582°).

Ретко се конкретизује путник, а ако је прецизиран, тиме се метонимијски истиче једна особина целе групе или карактеристичан начин живота:

„Слијепца за пут и будалу за савет не ваља питати“;

„Подај ти Циганину торбу, а не казуј му пута“ (Karadžić 1987: 4997°, 4285°)⁷.

Једна варијанта о путнику из Вукове збирке мора се протумачити „малом причом“. Обриси анегдоте су нужни, јер добра жеља упућена путнику није самостална фраза, већ наглашава нежељен исход путовања:

„Срећан му пут као Пућку Ердут! Ишли сватови па ударила мећава, те нијесу могли стићи на вријеме“ (Karadžić 1987: 5066°).

Додуше, несмотрен избор доба године за свадбени пир посредно обухвата и виспреност худог Пућка младожење и његове сватовске поворке, па и тазбине.

Нису само временске неприлике опасне за путнике. Део „у обичај“ узетих речи активира дубински слој традиције, важан за значења путовања. Јер, „у митолошком смислу друм представља својеврсно погранично место [...]

7 Оба примера активирају знање колектива, као и кад се пословице вежу за епске јунаке (Милоша, Марка, Сибињанин Јанка, Баја Пивљанина) или типске ликове (Кокан).

туђи простор, насељен дивљим животињама” (Guga 2005: 44), али и путницима нуминозне природе.

„На путу му броћ и глогово трње”

Баш због тога што је пут „у митопоетском и религијском моделу света, увек слика везе између две супротно означене, међусобно удаљене тачке у простору [...] пут – као место – проширује свој значењски потенцијал и на позитивно и на негативно” (Detelić 1992: 111). Негативно маркирање не односи се само на атмосферске непогоде, сусрет са демонима, зверима или разбојницима при удаљавању од куће, већ је опасан и повратак. Враћање из далека некада је погубно за целу заједницу. Јер, човек с пута може донети разна зла, мада, кажу, да куга неће угрозити чељад путника на којем је дојахала у село.⁸

И када пословичне констатације о кретањима нечистих немају заштитну функцију, неутралисана је фигуративна димензија израза. Мада човек није непосредно угрожен, упозорава се на изузетну покретљивост митских бића. Пут и начин кретања могу се формулисати на више начина, подразумевају чак и лет или последице боравка на необичном месту. Али, ни брзина кретања не помаже смртнику да избегне последице утицаја демона:

„Од суђења се не може утећи”;

„Ни о трн, ни о грм, већ на пометно гумно”;

„Лети као вједогоња”;

„Тај је био и на врзину колу” (Karadžić 1987: 4024°, 3777°, 2845°, 5140°).

У путу је изразитија моћ оностраних сила над човеком, а пут је отворен и за кретање нечастивих ка човековом свету. Да би се нежељени контакти спречили, или макар ублажили, путник мора обавити магијске радње пре но што крене из дома.⁹ Поред тога и ношења амајлија, изговарају се формуле

8 Види: Karadžić 1818/1966: 548–549; Karadžić 1852/1986/I: 439.

9 Мирјана Детелић наводи обичај, који је „забележен између два рата: ‘Кочијаш-газда, пре него што ће поћи – још у дворишту – стане пред руду, скида шешир и бичем начини на земљи крст, у три маха. Ово чини да му се не деси каква несрећа на путу. Још се гледа и на то чим изађе из дворишта, кога ће прво да види. Ако је мушко – то је *гобро*. Ако је женско – значи *несрећу*.’ [...] сврха ових ритуалних радњи није да се умилостиви дух места [...] већ да се одобровољи божанство судбине, сила или демон у чијој је власти да путовање учини срећним или несрећним” (Detelić 1992: 113–114).

„Rasprostranjeno je verovanje da je čovek koji kreće na duži ili kraći put izložen raznim opasnostima, pre svega susretima sa stranim, nepoznatim, samim tim i opasnim ljudima [...] nije mali broj propisa kojima se tokom polaska na putovane redukuje ponašanje bilo samog putnika bilo njegovih najbližih” (Bandić 1980: 360).

које сведоче о моћима оностраних сила и – речи. Веровања „у ствари којијех нема” (Karadžić 1969: 166) повезана су са типовима вербалне заштите и не могу се применити изван одређеног културног окружења:

„Вук му пут пресекао!”;

„Изићи, лисица ти на пут а вук пред пут, и сјутра дошла да ти соли узјамимо!”;

„На путу му броћ и глогово трње” (Karadžić 1987: 649°, 1606°, 3239°).

Заштитне формуле активирају асоцијације на изглед бића, време и место, појављивања, кобно кршење табу-прописа. Биографије оностраних сила згушњавају се до идиома, а у реципрочном процесу пословице су део доказа о истинитости фабулата и мемората.¹⁰

Виле, мора, чума, куга и друге пошасте погубне за човека, могу се срести по путу. Ђаволу, вечитом путнику,¹¹ доступни су копнени, водени, подземни и подводни простори, чак и сакрални амбијент цркве. Ипак, магија речи првенствено је усмерена ка нечастивим који лако прелазе из хтонског (свог) простора у човеково окружење. Било да су близу (суседне куће; сеоско гробље) или путују ноћу и имају моћ летења, ови демони настају – од људи или су људи демонских особина (Zečević 1981: 123–153).

Заштитна формула не прецизира ком се демону пресеца, прекида путовање. Не ваља спомињати њихова имена, јер постоји опасност од призивања зла. Такви непријатељи угрожавају људе и без позивања, због чега је једно од превентивних средстава заштите њихово заустављање, баш на путу, пре но што сусретну човека или се приближе његовом дому.

Ако се троделна структура света посматра кроз односе човека, људи демонских својстава и звери, угрожена „врста” тражи савезнике међу најјачим припадницима саме природе. Да би се демон осујетио призива се сила моћнија

10 Међу предањима која је објавио Вук Караџић често се казивање о митском бићу завршава пословицом, уз истицање једне особине демона и распрострањености веровања: Karadžić 1969: 166–167 (вјештица, ни о три, ни о грм...; Куд ће вјештица до у свој род); 168 (вукодлак или вампир, на путу му броћ..., црвен као вампир), 169 (вједогоња, Јак као вједогоња); 171 (суђење, Нема смрти без суђена дана); 172 (куга, Купи као куга ћецу; Не избива као куга из Сарајева); 173 (хаждаха, хала и змај, Хало несита! Бори се као хала с берићетом); Milošević-Dorđević 2000: 56–61, 111–116, 172–178, 182–185.

11 Кроз све народне умотворине испољава се синкретизам представа о ђаволу. Док путује, и њега самог може снаћи беда (Karadžić 1988: 1°, 37°), а лако узима разна обличја (Karadžić 1988: 6°, 20°). „Antropomorfan ili teriomorfan, davo uvek izgleda opako, jezivo, kako i priliči biću koje figurira kao metafora zla. Predstave o delovanju davora-demona zasnovane su, izgleda, manje na paganskoj nego na hrišćanskoj tradiciji. Samo izuzetno davo, poput paganskih demona, neposredno napada čoveka ili njegovu imovinu: davi neoprezne prolaznike, prevrće im kola, predvodi oblake bremenite gradom. Mnogo češće on postupa na suptilniji način. Gotovo po pravilu opsenjuje ili opседа čoveka i tako ga navodi na zlo” (Bandić 2010: 46).

од њега. Сопствени страх људи „лече” ширећи страву међу нечистим и оностраним.

Вук је митологизована животиња, чије се порекло повезује са ђаволом. Хтонску симболику појачава и материја од које је начињен први вук, мада је по томе близак и човеку. Амбивалентна природа вука испољава се кроз његово непријатељство према сотони и вампирима. Зато се баш од њега очекује да демона заустави. Али, када вук (обичном) путнику претрчи пут, протрчи кроз село или се сретне на путу „свуда наговештава успех, срећу и напредак” (Gura 2005: 90–116). Међусобно слични, светови људи и демона се постављају у инверзији.

Доследна је, такође, аналогија између полова противника и помоћника. Вучије моћи неутралишу намере вједогоња, мушких демона из туђег вилајета, а лисица спречава активност – вештице. На лисицу су слабије одражене митолошке представе у словенској култури (Gura 2005: 89–116). Поред лукавости, њу одликују хтонска симболика и везе са душама умрлих. Верује се да је и лисица урочница, заједно са змијом, пауном и зецом, а када „пређе пут или кад се сретне доноси несрећу” (Тројановић 1985: 52).

Магијска моћ приписана је и биљу. Дивљи или јари броћ, бодљикавог лишћа, употребљаван је „за справљање црвене боје”, због чије велике магијске снаге „постао је броћ врло јак апотропајон” (Ћајкановић 1985: 55, 262). Глог и глогово трње су најмоћнија заштита „против вампира (и вештица) и злих демона уопште, ма у ком се облику јављали”, јер се верује како је у глогу „оваплоћена биљна сила земљина” (Ћајкановић 1985: 75–80, 268). Трн је у традицијској култури боља заштита од девет магичних биљака заједно, те се њим осигуравају врата како зли демони не би наудили људима и стоци. Трн у магији алтернира са иглом и ексером, који се такође спомиње међу клетвама и заклетвама:

„Рђа га убила као чавао на путу”;

„Тако ме рђа не убила као гвожђе на путу” (Karadžić 1987: 4649°, 5198°, 5199°).

Реалистична слика нема додира са митским комплексом. Чак је и нечиста сила адекватно преиначена, само је изразитији метафоричан план исказа. Рђање, као негативна, видљива промена на метерији, попут обележја онога што је зарђало и неупотребљиво, повезује се са значењем лошег, рђавог при најопштијем поимању зла. Такво зло човек призива другоме, а одбија од самог себе. И клетва и заклетва указују на став средине о аберантним појединцима из најближег окружења, који су опасни и за живота и после смрти (Bandić 1990: 80–81).

О процесима чувања, трансформације и заборављања старијих слојева наслеђа сведочи и Вукова опаска уз један израз. Напоредо са расплињавањем

веровања, назиру се промењени односи унутар заједнице. Круг непожељних посетилаца је проширен, а без измене одолева препрека на њиховом путу. Демонски свет као да узмиче пред опасностима од раслојавања друштва и гашења присности међу рођацима, комшијама и пријатељима:

„На путу му броћ и глогово трње. Ваља да се то најпре говорило вампиру, јер за њега кажу да се боји глогова трња; а сад се говори за свакога кога нису рад да дође”.

Иако није дефинисано на кога се тачно односи, покушај заштите од вука и хајдука, ђавола и лошег човека, харачлије или било ког злонамерника, представља и молитва упућена Богу:

„Не дај ми га, Боже, на путу срести!” (Karadžić 1987: 3356°).

Заштитним мерама предузиманим пре и током путовања, уз ублажавање немира због исхода пута и неизвесности повратка, нису придружене само магијске фразе. Један вид психолошки благотворног дејства могло је имати и уопштено искуство:

„Боље је на путу десет пута умријети, него код куће једанпут. Јер за многога кажу да је на путу умро, па опет дође кући” (Karadžić 1987: 373°).

„Дође гост па разори пост”

Не испраћају се и не дочекују само драги сродници, као што ни сви туђинци нису демонска бића и представници власти. Поред познатих гостију који долазе о породичним светковинама, и ненајављени, пут може нанети и другачију „врсту” посетилаца. Нису пред искушењима само људи на путу, већ је људски род увек и свуда под будним оком виших сила. Бројне су легендарне приче и предања о путовању Бога и светаца (Aarne–Thompson 1961: 750°–757°), а прадавна времена призивају се формулом „Када је Бог ишао по свету”. Но, док је то било доба стварања и склада, од првог човековог греха су смртници постали склони многим пороцима.

Заштита етичких принципа подразумева сталну божанску проверу понашања живих бића, а Бог и његови изасланици кушају све – богате и сиротињу, трудбенике и пијанце, родитеље и децу. Да би се праведним и грешним доделиле заслужене награде или казне, Бог, анђели и свеци походе палате и колибе. Тада су увек прерушени у просјаке, богаље и нишче, бољаке и убоге или – незнате путнике. Због тога се сваки гост мора прихватити уз нарочито уважавање.

Иако су проблематични корени гостопримства, а смисао ове институције је амбивалентан, указивање почести госту је обавеза домаћина и укућана (Ћајкановић 1973: 129–153). Странац се може доживети на више начина, оличава божанство или инкарнацију „деифицираних предака” (Ћајкановић 1973: 148; Vandić 1980: 353–360). С тога му се увек пружа заштита кућног прага и жртва у храни, често и при заједничком обеду. Међу пословицама је, међутим, изразитије наличје овог обичаја, уз сучељавање придошлице – туђинца са члановима (своје) породице.¹²

Око исказа о госту шири се наративна структура, док су чувари дома – жене. Њихове типске – негативне особине тако могу и да угрозе „своју крв”, али се, можда, из непријатељства према путницима разазнаје и рефлекс старине, као сунтилна побуна против (могуће) гостинске обљубе (Ћајкановић 1973: 144; Van Gener 2005: 40–43). Ипак, изостају алузије на физички контакт, осујећен већ ословљавањем („снашо” : „брато”). Придошлица се из женске перспективе процењује сасвим рационално. Тренутне последице изненадне посете подразумевају само више посла за жену, а мање хране и животног простора за породичну задругу:

„Куд је, снашо, у то село пут после ручка? запитао некакав путник младе пред кућом, ђе је био стао да се напије воде и запали лулу, а она му одговорила: овуда, брато, испод градине, прије ручка”;

„Ако је и рђаво вријеме, путници путују. Казала баба, кад су неки путници били засјели око ватре, те ђеца нијесу могла приступити да се грију”;

„За путника добро, а за чобанина зло. Одговорила баба кад је један од путника који су били засјели око ватре, те чобани нијесу могли приступити да се огрију, запитао како је вријеме” (Karadžić 1987: 2734°, 31°, 1387°).

Конфронтација дошљака и домаћих може се и једноставније формулисати. Пословица укршта опречне процене поступака (и госта и домаћина). Указано поштовање је у сенци разлика између две стране, које не примењују иста правила понашања:

12 „Гост мрзи на госта, а домаћин на обадва”; „Да су бољи гости, била би боља и част”; „Какав ми је гост дошао онаки му и пешкир дајем”; „Незвану госту мјесто за вратима”; „Нуђену госту бројени залагаји”; „У добра домаћина гости разблужени” (Karadžić 1977: 743°, 890°, 2024°, 3371°, 3873°, 5772°).

Супротно је опхођење отете сестре Јакшића у епској стилизацији, с тим што су њени поступци другачије и мотивисани:

„Когођ путем кроз чаршију прође,
Она носи студену водицу,
Она поји по путу путнике,
А за здравље двају браће своје” (Karadžić 1988a: 97°).

„Путник за пост не зна”;
 „Дође гост на разори пост” (Karadžić 1987: 4579°, 991°).

Заштитни искази везани за путовања и одбране од нежељених сапутника или гостију немају фигуративну димензију, а такав смисао посебно потиру обриси шаљиве приче. Међутим, семантичка енергија стилске фигуре заправо је замењена снагом веровања. Обичајни кодекс и представе о оностраним бићима суштински померају и пут и путовање у други план, уз настојања да човек одоли опасностима и проверама. Наспрам оваквих процеса део пословица, изрека, израза и заклетви почива на другачијој вези између појмова, односно њиховог дословног и пренесеног значења. Због тога их је некада потребно такође појаснити, а баш објашњење појачава фигуративност опсервације:

„Ђе га није на скуту, није га ни на путу. Ђе нема малог а ђетета да се држи у рукама и отхрањује, онђе нема ни великога за посао какав” (Karadžić 1977: 1164°).

Путовање без повратка или „Земља по земљи ходи”¹³

Омеђен рођењем и умирањем, човеков живот је такође јединствено путовање. Одабран добар или рђав пут може се схватити као лични избор, али се и правда додељеном судбином. Премда нема накнадних корекција за оно што су изрекле суђаје, родитељске молбе и молитве, наде и заклетве су увек и свуда исте:

„Тако ми Бог моју ћецу пропутио и на добри пут намјерио!” (Karadžić 1977: 5222°).

Готово сви наведени примери кратких говорних облика тематски груписаних око путовања потврђују и неписана правила патријархалног друштва. Њима припада и подела на „мушке” и „женске” послове, при чему женској глави није прилично путовање. Мада се опозиција путовање/мировање може сагледати из више перспектива, чини се да је активност кретања примерена мушкарцима. Жене су везане за кућу, а њихово путовање подразумева управо

13 Наводећи ову фразу, која је директно повезана са старозаветним етиолошким легендама, Вук саопштава и сегмент сложенијег контекста, шаљиве приче или новеле о двосмисленом разговору између мудрог цара и још мудријег старца/човека, девојке: „Земља по земљи ходи (тј. чоек, који је или који ће бити земља). Приповиједа се како је некакав чоек казао цару; Помози Бог, земљо, земљи господару!” (Karadžić 1987: 1457°). Варијанте овог типа (Aarne – Thonpson 1961: 922B°); Stojadinović 1862/1985: 189–190, Царски лик; Stanić 1875: 6°, Царски волови ждребе ждребад; Čajkanović 1927: 80° и напомена: 527–528; Bošković-Stulli 1963: 64° и напомена: 327.

биолошку и друштвену промену. Исти се смисао пута истиче и када су типски „јунаци” именовани као млади или стари мушкарци. Тада се фигуративна компонента путовања приближава ритуалној пракси, док животни ток чини низ обреда прелаза.

Временски ход животног путовања се поклапа са линеарно размакнутим „догађајима”. „Свака промена у положају појединца подразумева акције и реакције између профаног и сакралног, акције и реакције које се морају одвијати на прописан начин и под надзором како друштво у целини не би трпело никакве потресе или штете [...] Отуда опште сличности које прате рођење, детињство, друштвено сазревање, веридбу, венчање, трудноћу, очинство, верско посвећење и погреб” (Van Geneer 2005: 7–8).

У тим животним прекретницама, као и при сваком путовању, постоје бројне опасности за сваког путника и његово окружење.

И у обредно-култном и у дословном смислу свадба је за девојку посебно путовање, јер до измењеног физичког и социјалног статуса води пут од очеве куће ка младожењином дому и роду.¹⁴ Невеста, постављена између два света – тамо и овамо или ни тамо, ни овамо, лако може наудити другима, али је и она сама животно угрожена. Баладе о уреченим невестама указују на ту врсту преклапања значења путника и путовања, уз висок степен сагласности између митског комплекса, етнографског језгра, веровања и поетских стилизација свадбе.¹⁵ Када мати предочава коб девет својих кћери, свадба је изједначена са путовањем (сватовске поворке):

„Ал су јадне рода урокљива
На путу их устријели стрјела”.

Затим се из објективне наративне перспективе констатује девети пут поновљен трагичан преокрет:

„Кад су били гором путујући
Стиже урок на коњу ђевојку” (Karadžić 1988б: 78°).

Поред урока или хајдучких препада, постоје и друге препреке на једино могућем путу жене у патријархалном друштву. Злонамерници угрожавају удају и када истичу девојачке мане или осуђују њен род – а оба су „мерила”

14 Висок степен ризика подразумева чак и обавезно, обредно похођење удате сестре или околности у којима невеста, након свадбе, креће да први пут посети свој род (Dizdarević Krnjević 1997: 33–69).

15 О томе више: Karanović 2010: 185–175; Detelić 2013: 99–118.

пресудна за склапање брака. Зато је један од најтежих грехова кућење девојке, јер јој се тиме угрожава будућност (Milošević-Đorević 1971: 241–242).

Последице зле намере и речи кобне су и за несудану невесту и за кудиоце,¹⁶ али се ни савет, ни упозорење не изричу непосредно. Као да се подразумева колико не ваља и не сме нико учинити тако велики грех, јер је неопростива греота:

„Метнути ђевојци грану на пут. Смести је чим да се не може удати”
(Karadžić 1987: 3006°).

Преклапања обредног и етичког кодекса са дословним и фигуративним планом исказа не откривају само снагу уверења, већ и озбиљност ситуације, која би насилно, мучки прекинула започето животно путовање и осујетила девојку да постане жена и мајка.

Али, и супротна, а неминовна етапа човековог века пословично се истоветно одређује. Ипак, разлике су изразите, јер је могуће том, завршном чину прићи и уз удео комике:

„Путуј ти, оче игумане, а не брини за манастир. Казао некакав калуђер игуману, који је пред смрт нарицао што ће манастир без њега” (Karadžić 1987: 4581°).

Економично сведена радња сачувала је типично сучељавање две тачке гледишта, у чијем се судару отварају простори смеха. Мада се приказ смешта крај одра, или управо због тога, ефикасно се карикирају и жал за животом и жудња за влашћу. Иако смрт води старешину манастира до сусрета са Богом, животне благодети су ипак драже. Прави разлог очајања се лицемерно маскира, тобожњом бригом за братију и манастир. Али, исти тип психолошког крокија представља и понашање притворног калуђера. Њему није намера да олакша последње тренутке старцу, већ је руковођен лично амбицијом. Уместо поштовања самртника и Божијих закона, нови кандидат за игумана не-

16 Скуђена девојка узвраћа својим кудиоцима тешким клетвама, призивајући им зло, какво су и они њој учинили:

„Који вели да сам од зла рода,
Не имао од срца порода!
Који вели, љута као гуја,
Гује му се око срца вијле!
Који вели, санљива, дремљива,
Не имао у болести санка!” (Karadžić 1975: 64°; 373°).

стрпљиво вреба земаљске привилегије.¹⁷ Наличје врлина појачава и фигуративно одређење смрти – као завршне етапе путовања.

* * *

Једноставни само по форми, а међусобно различити, кратки говорни облици откривају и слојеве традиције и сложеност уметничких стилизација. То се испољава кроз поетику ових жанрова, као и на нивоу њиховог груписања око исте мотивско-тематске „јединице”. Етнографска подлога, честице митологије, комплекси религијских система и етичких назора, веровања, схватања, страхови и целокупан поглед на свет уткивају се у микроструктуру загонетке, пословица и фраза са магијским функцијама.

С друге стране, ове врсте чувају сопствена исходишта, јер се из тих полазишта зачињу смисао, разумевање и примена поређења и метафора, којима се човеку пружа (привидна) заштита, савет, утеха или само разонода. Исто поливалентно семантичко поље образује се и око путовања, путника и путева. Уосталом, симболичка компонента путовања заснована је такође на двојаком аспекту. Било да се путовање „распознаје” и мотивише као пустоловина, трагање, спознаја и искуство, у основи се своди на потрагу за сопственим бићем или бег од себе (Shevalier, Gheerbrandt 1983: 545).

Како год да се схвати путовање, као бекство од тегаба, стицање нових сазнања или целокупно живљење „на овоме свијету”, добро је одбранили се од опасности. Неизвесност прати човеково постојање, али и оно што следи када се заувек пређе на другу страну. Зато, у зависности од контекста, али и мимо конкретних околности, исти исказ често сабира више могућих значења, нарочито када га прати емотивна тензија изрицања заклетве. Саопштена пред олтаром или кућном иконом, упућена пријатељу и непријатељима, изречена гласно, тихо или у себи, иста формулација обухвата и путовање до конкретног одредишта и пут који је, из трену у трену, неповратно краћи: „Тако ми пута на који мислим!” (Karadžić 1987: 5310°).

17 Обраде мотива (Aarne, Thompson 1961: 1843°) показују динамичне односе између микроформе (пословице) и сложеније наративне структуре (шаљиве приче):

„Крећи, оче игумане!

Умирао један стари игуман у зењилу манастиру, па од жалости кад види да ће умријети почне плакати. Упита га један од најстаријих калуђера, који је као у руци држао да ће он по смрти игумана старјешином постати:

— Што ти је, оче игумане, те тако плачеш?

Одговори му он:

— Како нећу плакати, кад промислим како ћете ви, јадни калуђери, без мене пошто ја умрем? Како ли ће ови наш манастир без добра управитеља као што сам ја?

А они му калуђер одговори, као да плаче:

— Крећи ти, оче игумане! Не мисли се ништа за манастир” (Vrčević 1868: 244°).

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ / REFERENCE LIST

- Aarne, Thonpson 1961: A. Aarne, S. Thonpson, *The types of the Folktales*, Second revision. F. F. Communications, Vol. LXXV, No 184. Helsinki.
- Bandić 1980: D. Mandić, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd: BIGZ.
- Bandić 1990: D. Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Beograd, Novi Banovci: Metem.
- Bandić 2010: D. Bandić, *Narodno pravoslavlje*, Beograd: Knjižara Krug.
- Bošković–Stulli 1963: M. Bošković–Stulli, *Narodne pripovijetke*, Zagreb: МН.
- Chevalier, Gheerbrant 1983: J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod МН.
- Čajkanović 1927: V. Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, Beograd: SKA. [orig.] В. Чајкановић 1927: *Српске народне приповећке*, Београд: СКА.
- Čajkanović 1973: V. Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Beograd: SKZ. [orig.] В. Чајкановић 1973: *Мит и религија у Срба*, Београд: СКЗ.
- Čajkanović 1985: V. Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, Beograd: SKZ. [orig.] В. Чајкановић 1985: *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: СКЗ.
- Detelić 1985: M. Detelić, „Poslovičko poređenje i poslovice”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, XXXIII/2, str. 349–375. [orig.] М. Детељић 1985: „Пословичко поређење и пословица”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, XXXIII/2, стр. 349–375.
- Detelić 1992: M. Detelić, *Mitski prostor i epika*, Beograd: SANU. [orig.] М. Детељић, 1992, *Митски простор и епика*, Београд: САНУ.
- Detelić 1996: M. Detelić, *Urok i nevesta*, Beograd: SANU. [orig.] М. Детељић 1996: *Урок и невеста*, Београд: САНУ.
- Detelić 2013: M. Detelić, „Grob u gori (sadejstvo prostornog i biljnog kodiranja u epici)”, *Bilje u tradicionalnoj kulturi Srba. Приручник фолклорне бошанике*, 1, ur. Z. Karanović, J. Jokić. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 99–118. [orig.] М. Детељић 2013: „Гроб у гори (садејство просторног и биљног кодирања у епизи)”, *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне бошанике*, ур. З. Карановић – Ј. Јокић. Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 99–118.
- Dizdarević Krnjević 1997: H. Krnjević Dizdarević, *Utva zlatokrila. Delotvornost tradicije*, Beograd: Filip Višnjić. [orig.] Х. Диздаревић Крњевић 1997: *Утва златокрила. Делотворност традиције*, Београд: Филип Вишњић.
- Đorđević 1988: D. M. Đorđević, *Srpske narodne pripovetke i predanja iz Leskovačke oblasti*, prir. N. Milošević-Đorđević. Beograd: SANU. [orig.] Д. М. Ђорђевић 1988: *Српске народне приповећке и предања из Лесковачке области*, пр. Н. Милошевић-Ђорђевић. Београд: САНУ.
- Đorđević 1990: T.R. Đorđević *Deca u verovanjima i običajima našeg naroda*. Beograd, Niš: Idea, Prosveta. [orig.] Т. Р. Ђорђевић: 1990: *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*. Београд, Ниш: Идеа, Просвета.
- Gura 2005: A. Gura, *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Beograd: Brimo, Logos. [orig.] А. Гура 2005: *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Београд: Бримо, Логос.

- Hačaturijan 1986: H. Hačaturijan, „Metafora”, *Metafora, figure i značenje*, prir. L. Kojen. Beograd: Prosveta, str. 100–120.
- Kojen 1986: L. Kojen, „Dva pristupa metafori”, *Metafora, figure i značenje*, prir. L. Kojen, Beograd: Prosveta, str. 7–17.
- Karadžić 1897: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke i zagonetke*, Beograd: Državno izdanje. [orig.] В. С. Караџић 1897: *Српске народне приповијетке и загонетке*, Београд: Државно издање.
- Karadžić 1966; V. S. Karadžić *Srpski rječnik 1818*, Sabrana dela V. S. Karadžića (SD), II, prir. P. Ivić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1966: *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела В. С. Караџића (СД), II, прир. П. Ивић. Београд: Просвета.
- Karadžić 1969: V. S. Karadžić, *Etnografski spisi*, prir. M. Filipović, G. Dobrašinović. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1969: *Етнографски списи*, прир. М. Филиповић, Г. Добрашиновић.
- Karadžić 1975: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, I, SD IV, prir. V. Nedić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1975: *Српске народне пјесме*, I, СД, IV, прир. В. Недић.
- Karadžić 1986: V. S. Karadžić, *Srpski rječnik 1852*. SD, XI prir. J. Kašić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1986: *Српски рјечник (1852)*, I – II, СД, XI, прир. Ј. Кашић.
- Karadžić 1987: V. S. Karadžić, *Srpske narodne poslovice*, SD, IX, prir. M. Pantić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1987: *Српске народне пословице*, СД, IX, прир. М. Пантић.
- Karadžić 1988: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*, SD, III, prir. M. Pantić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1988: *Српске народне приповијетке*, СД, III, прир. М. Пантић.
- Karadžić 1988a: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, II, SD, V, prir. R. Pešić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1988a: *Српске народне пјесме*, II, СД, V, прир. Р. Пешић.
- Karadžić, 1988b: V. S. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, III, SD, VI, prir. R. Samardžić. Beograd: Prosveta. [orig.] В. С. Караџић 1988b: *Српске народне пјесме*, III, СД, VI, прир. Р. Самарџић.
- Karanović 2010: Z. Karanović, *Nebeska nevesta*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. [orig.] З. Карановић 2010: *Небеска невеста*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Karanović, Jokić 2007: Z. Karanović, J. Jokić, *Obredni žanrovi i književne vrste u pokladnim ritualima, Sinhronijsko i dijahronijsko izučavanje vrsta u srpskoj književnosti*, I, ur. Z. Karanović, R. Gikić-Petrović. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 5–21. [orig.] З. Карановић, Ј. Јокић 2007: *Обредни жанрови и књижевне врсте у покладним ритуалима. Синхронijsко и дијахронijsко изучавање врста у српској књижевности*. I, ур. З. Карановић, Р. Гикић-Петровић. Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 5–21.
- Knežević 1972: M. Knežević, *Antologija govornih narodnih umotvorina*, Beograd, Novi Sad: SKZ, MS. [orig.] М. Кнежевић 1972: *Антилоија говорних народних умотворина*, Београд, Нови Сад: СКЗ, Матица српска.
- Kuk 1986: A. Kuk, *Mit i jezik*, Beograd: Rad.
- Lotman 1976: J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit.

- Milošević-Dorđević 1971: N. Milošević-Dorđević, *Zajednička sižejno-tematska osnova srpskohrvatskih neistorijskih epskih pesama i prozne tradicije*, Beograd: Filološki fakultet. [orig.] Н. Милошевић-Ђорђевић 1971: *Зажедничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Београд: Филолошки факултет.
- Milošević-Dorđević 2000: N. Milošević-Dorđević, *Od bajke do izreke*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. [orig.] Н. Милошевић-Ђорђевић 2000: *Ог байке до изреке*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Nedeljković 1990: M. Nedeljković, *Godišnji običaji u Srba*, Beograd: Vuk Karadžić. [orig.] М. Недељковић 1990: *Годишњи обичаји у Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Novaković 1877: S. Novaković, *Srpske narodne zagonetke*, Beograd: Čuprićeva zadužbina. [orig.] С. Новаковић 1877: *Српске народне загонетке*, Београд: Чупићева задужбина.
- Palavestra 2003: P. Palavestra, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Beograd: Srpski genealoški centar. [orig.] В. Палавестра 2003: *Хисторијска усмена предања из Босне и Херцеговине*, Београд: Српски генеалогски центар.
- Petković 1975: N. Petković, *Jezik u književnom delu*, Beograd: Zavod za udžbenike. [orig.] Н. Петковић 1975: *Језик у књижевном делу*, Београд: Завод за уџбенике.
- Prop 1990: V. J. Prop, *Historijski korijeni bajke*, Sarajevo: Svjetlost.
- Radenković 2008: Lj. Radenković, „Boja kao obeležje mitoloških bića – slovenske paralele”, *Južnoslovenski filolog*, LXIV, str. 337–346. [orig.] Љ. Раденковић 2008: „Боја као обележје митолошких бића – словенске паралеле”, *Јужнословенски филолог*, LXIV, стр. 337–346.
- Radulović, 2009: N. Radulović, *Slika sveta u srpskim narodnim bajkama*, Beograd: Institut za književnost i umetnost. [orig.] Н. Радуловић 2009: *Слика свећа у српским народним bajкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Samardžija 1995: S. Samardžija, *Srpske narodne zagonetke*, Beograd: Gutenbergova galaksija. [orig.] С. Самарџија 1995: *Српске народне загонетке*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Samardžija 2009: S. Samardžija, *Narodna proza u Vili*, Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za književnost i umetnost. [orig.] С. Самарџија 2009: *Народна проза у Вили*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност.
- Stanić 1875: M. Stanić, *Zorka*, Beograd: Štamparija M. Milojevića. [orig.] М. Станић 1875: *Зорка*, Београд: Штампарија М. Милојевића.
- Stojadinović Srpkinja 1862/1985: M. Stojadinović Srpkinja, *U Fruškoj Gori 1854*, Beograd: Prosveta. [orig.] М. Стојадиновић Српкиња 1862/1985: *У Фрушкој Гори 1854*, I–III, Београд: Просвета.
- Trojanović 1985: S. Trojanović, *Zle oči u verovanjima Južnih Slovena*, Beograd: Prosveta. [orig.] С. Тројановић 1985: *Зле очи у веровањима Јужних Словена*, Београд: Просвета.
- Uspenski 1979: B. Uspenski, *Poetika kompozicije – semiotika ikone*, Beograd: Nolit.
- Van Gener 2005: A. Van Gener, *Obredi prelaza*, Beograd: SKZ. [orig.] А. Ван Генер 2005: *Обреди прелаза*, Београд: СКЗ.
- Vrčević 1868: V. Vrčević, *Srpske narodne pripovijetke ponajviše kratke i šaljive* Beograd: SUD. [orig.] В. Врчевић 1868: *Српске народне приповијетке, понајвише крајке и шалјиве*, Београд: СУД.

- Zečević 1981: S. Zečević, *Mitska bića srpskih predanja*, Beograd: Vuk Karadžić, Etnografski muzej. [orig.] С. Зечевић 1981: *Мићска бића српских предања*, Београд: Вук Караџић, Етнографски музеј.
- Zečević 1982: S. Zečević, *Kult mrtvih kod Srba*, Beograd: Vuk Karadžić, Etnografski muzej. [orig.] С. Зечевић 1981: *Култ мртвих код Срба*, Београд: Вук Караџић, Етнографски музеј.
- Zima 1880/1988: L. Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb: Globus.
- Ženet 1985: Ž. Ženet, *Figure*, Beograd: Vuk Karadžić.

Snežana D. Samardžija

“WHEN I TRAVEL I HAVE A TAIL”
(stylization and meaning of a voyage in short oral forms)

Summary

A voyage is perhaps the most common motif represented in oral literature. Traveller's nature, purpose and circumstances of the trip are linked with norms of the genre and the overall cultural layers. The purpose of the voyage varies, since the intertwining of mythology, magic, rituals, reality, stylistic procedures and figures occurs during the realization of the motifs. On this occasion the multiple meanings of voyages (a road and a traveller) in short oral forms (riddles, sayings, comparisons, curses, oaths, magical incantations) are being represented.

Key words: Voyage, riddles, sayings, formula, alienation, ritual, stylistic figures, humor

Рад примљен: 24. 4. 2016.
Рад прихваћен: 14. 5. 2016.